

Aktivní občanství a spokojenost s demokracií v Evropě

Lebeda, Tomáš; Vlachová, Klára

Veröffentlichungsversion / Published Version

Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Lebeda, T., & Vlachová, K. (2006). Aktivní občanství a spokojenost s demokracií v Evropě. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 42(1), 11-34. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-56368>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer Deposit-Lizenz (Keine Weiterverbreitung - keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Gewährt wird ein nicht exklusives, nicht übertragbares, persönliches und beschränktes Recht auf Nutzung dieses Dokuments. Dieses Dokument ist ausschließlich für den persönlichen, nicht-kommerziellen Gebrauch bestimmt. Auf sämtlichen Kopien dieses Dokuments müssen alle Urheberrechtshinweise und sonstigen Hinweise auf gesetzlichen Schutz beibehalten werden. Sie dürfen dieses Dokument nicht in irgendeiner Weise abändern, noch dürfen Sie dieses Dokument für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, aufführen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Mit der Verwendung dieses Dokuments erkennen Sie die Nutzungsbedingungen an.

Terms of use:

This document is made available under Deposit Licence (No Redistribution - no modifications). We grant a non-exclusive, non-transferable, individual and limited right to using this document. This document is solely intended for your personal, non-commercial use. All of the copies of this documents must retain all copyright information and other information regarding legal protection. You are not allowed to alter this document in any way, to copy it for public or commercial purposes, to exhibit the document in public, to perform, distribute or otherwise use the document in public.

By using this particular document, you accept the above-stated conditions of use.

Aktivní občanství a spokojenost s demokracií v Evropě*

KLÁRA VLACHOVÁ, TOMÁŠ LEBEDA**

Sociologický ústav AV ČR, Praha

Active Citizenship and Satisfaction with Democracy in Europe

Abstract: In this article the authors describe what forms of political participation, outside the electoral process, the populations of twenty-one European countries tend to employ and to what degree. They identify three types of non-electoral political participation: active-conventional, active-demonstrational, and passive participation. Overall non-electoral political participation is considerably lower in the post-communist and Mediterranean countries than in the Western European and Scandinavian countries. In the latter countries the passive type of political participation is clearly a much stronger form of participation than the other two types. Conversely, in the Mediterranean countries passive participation is weaker and is exceeded in places by the active-conventional type of participation. The Mediterranean area is also notable for the unusually strong presence of the active-demonstrational type of participation. The authors also examine the social micro and macro-conditions related to these three types of political participation. In conclusion they attempt to address the question of whether there is a connection between political activity and satisfaction with the way democracy works.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2006, Vol. 42, No. 1: 11–34

Je pro demokracii lepší vysoká míra účasti občanů v politice, nebo je jí na škodu? To je otázka, která byla vždy předmětem zájmu politické sociologie. V jejím rámci existují tři teorie politické participace: teorie elitní demokracie, teorie racionálního výběru a teorie participační demokracie [c.f. Faulks 1999]. Zastánci teorie elitní demokracie jako Schumpeter [2004] považují za důležitější zachování politické stability než zachování demokracie. Preferují osvícené vládnutí elit před velkou politickou aktivitou mas, které jsou apatické a nevzdělané. Podobně minimalisticky chápe politickou participaci i teorie racionálního výběru [Downs 1957; Olson 2000]. Podle této teorie je znakem racionality občanů nízká participace, protože jedinec účastí v politice nezískává o mnoho více, než když se neúčastní. Chceme-li tedy, aby se občané politiky účastnili, pak je musíme přesvědčit, že svou účastí získají více než vynaloží. Všechny formy politické participace však nejsou stejné. Některé jsou ná-

* Tato stať vznikla v rámci projektu „Evropský sociální výzkum II“, který podpořila Grantová agentura ČR (grant č. 403/04/1219).

** Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: Mgr. et Mgr. Klára Plecítá, Ph.D., Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: klara.plecita@soc.cas.cz a PhDr. Tomáš Lebeda, Ph.D., Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: tomas.lebeda@soc.cas.cz

kladnější na čas i energii, které je na ně nutno vynaložit (např. přesvědčování voličů známé jako canvassing), jiné jsou v těchto ohledech méně nákladné a jsou proto rozšířenější (např. volební chování).

Teorie elitní demokracie a teorie racionálního výběru jsou instrumentalistické teorie participace. Politickou participaci chápou jen jako prostředek k dosažení určitých cílů. Naopak teorie participační demokracie považuje politickou participaci v demokraciích za klíčovou. Politická aktivita není jen prostředkem k dosažení určitých cílů, ale pomáhá upevňovat občanskou společnost a vychovávat občany k umění vládnout. Podle této teorie existuje předpoklad, že demokracie může vzkvétat jen, pokud se občané o politiku zajímají, informují se a jsou politicky aktivní. Nezájem a politická apatie nejsou v demokracii chvályhodnými vlastnostmi, neboť umožňují pokles kvality demokratického vládnutí či dokonce snadnější uzurpaci moci.

Faktem však je, že v moderních demokraciích se zdaleka ne všichni občané o politiku zajímají a zdaleka ne všichni v politice participují. Moderní společnosti se vyznačují rozvinutou dělbou práce a také politické role jsou vysoce diferencované a specializované. To umožňuje některým jedincům věnovat plnou pozornost komplexním politickým tématům, která moderní společnost přináší, a jiným naopak věnovat veřejným záležitostem minimální pozornost a pokud politici dělají svou práci dobře, není pro ně důvod do politiky vstupovat.

Občané hrají v politice dvojí roli. Jsou jak účastníci, tak objekty systému vládnutí, a to je nutí ve svém každodenním životě obě role vyvažovat. Podle Milbratha [1965] pak ti, kteří jsou průměrně aktivní v politice, snáze dosahují spokojenosti se systémem vládnutí. Průměrná míra participace umožňuje nalézt ve společnosti rovnováhu mezi konfliktem a konsensem. Je paradoxem, že témata vedoucí k nadprůměrné politické aktivitě jsou často kontroverzní. Řada autorů [např. Almond a Verba 1963; Milbrath 1965] se shodne na tom, že vysoká míra politické participace a zájmu zpravidla nebyvají pro demokracii příznivé, avšak ani průměrná míra participace nemusí znamenat podporu demokracii. Již Almond a Verba [1963] doporučovali umírněnou participaci a obávali se participace nadměrné. Podle jejich „mýtu občanské kompetence“ by participace měla být umírněná ve své četnosti a formách. V moderních demokraciích jsou podle nich důležité nikoliv politicky aktivní občané, ale politicky kompetentní občané, kteří věří, že pokud by chtěli, mohli by ovlivňovat politický proces. Příliš mnoho a příliš málo participace může být stejným ohrožením jemné rovnováhy systému.

Muller [1977] předpokládá, že nespokojenost s fungováním demokracie může občany mobilizovat zejména k nekonvenční politické participaci, zatímco konvenční typ participace roste s růstem spokojenosti s fungováním demokratického systému.¹ Ale stejně tak je možné, že nespokojenost s fungováním demokracie povede k neochotě participovat v politickém procesu a k politické apatii. Faktem však je, že *neexistují žádná pevná kritéria pro posuzování míry participace* [McDonough, Shin a Moi-

¹ Dalton [1996] našel slabý vztah mezi nespokojeností s demokracií a protestním potenciálem v USA, Británii, Německu a Francii.

ses 1998]. Západní demokracie prokázaly, že jsou daleko silnější, než řada analýz ukazovala. Křehké poválečné demokracie přežily ve svých počátcích nízkou míru politické participace, která měla údajně ohrozit jejich životnost. Všechny západní demokracie pak přežily vzestup protestních hnutí na konci šedesátých let, které měly také ohrozit existenci těchto demokracií.

V současné době někteří autoři upozorňují na pokles volební účasti, nízkou angažovanost v politických stranách a politicky orientovaných skupinách a považují to za neduh moderního demokratického státu. Jiní, např. Dalton a Kuechler [1990], Topf [1995], Kaase a Newton [1995], McAdam, McCarthy a Zaid [1996], Smith [1997], Beck [1997] či Norrisová [1999], se nedomnívají, že by tyto konvenční formy politické participace byly na ústupu, ale jsou symbioticky doplňovány novými formami občanské angažovanosti orientovanými na postmateriální hodnoty jako mír, ekologie a práva zvířat.

Tyto změny jsou připisovány všeobecnému růstu vzdělanosti a vlivu postmoderní politické kultury, v níž hrají prominentní roli média. Ta je provázena poklesem institucionalizovaných politických aktivit a poklesem podpory pro tradiční instituce propojující občany a stát. Existuje předpoklad, že pod jejím vlivem bude klesat zejména volební účast a naopak budou vzrůstat jiné formy politické participace, zejména ty, které nevyužívají tradiční kanály formálních institucí jako jsou politické strany či veřejná správa. Bude narůstat zejména přímá participace a bude nabývat forem, které by dříve byly považovány za nekonvenční. Zatímco moderní politická participace byla orientována na specifické politické cíle (instrumentální participace), postmoderní je formována hédonistickou racionalitou a nabývá expresivních forem [Huntigton 1974]. Podle Topfa [1995] jsou však expresivní formy participace, stejně tak jako politická apatie, častěji přítomny v méně vyvinutých demokraciích, zatímco v těch vyvinutějších je častější participace instrumentální.

Západ versus střední a východní Evropa

Mnoho vědců zabývajících se transformací ve střední a východní Evropě se obávalo, že se nové postkomunistické demokracie budou potýkat s politickou apatií a nízkou politickou participací, které budou z dlouhodobého hlediska pro konsolidaci těchto demokracií nepříznivé. Zatímco první volby v postkomunistických společnostech měly účast 80–90 % a počet kandidujících stran dramaticky vzrostl, vědci brzo identifikovali „post-honeymoon effect“ – pokles volební účasti, pokles členství v politických stranách a občanských asociacích a pokles zájmu o politiku [Dalton 2000; Inglehart a Catterbergová 2002]. Poklesem politické aktivity v České republice a na Slovensku se v období mezi lety 1990 a 2002 zabýval Mišovič [2003].

Slabá politická participace a nízká míra zájmu občanů o politiku jsou považovány za důsledek zkušenosti s komunistickou politikou, oslabenou občanskou společností a nízkou mírou mezilidské důvěry [Putnam 1993]. Totalitní represe spojená s komunistickým režimem devastovala občanskou společnost mnohem více než represe v autoritářských režimech. Do roku 1989 měla většina občanů v komunistických ze-

mích zkušenost s nedobrovolnou politickou a občanskou participací v zájmových organizacích, v komunistických stranách či na veřejných manifestacích. Menšina občanů se pak účastnila protestních aktivit (demonstrací, stávek, petic) s cílem vyjádřit protest proti vládě či systému vládnutí. Zkušenosti s dobrovolnou konvenční politickou participací zde byly minimální. Vynucená politická participace v době totalitního systému vládnutí může být příčinou nechuti ke konvenční participaci v nových demokraciích, ale stejně tak masové členství v komunistických stranách a zájmových organizacích mohlo fungovat jako socializace k participaci, která se mohla pozitivně projevit i v demokratickém systému vládnutí [Bahry a Silver 1990; Letki 2004].

Poslední analýzy některých forem politické participace neukazují výrazné rozdíly v participaci mezi postkomunistickými demokraciemi a konsolidovanými demokraciemi [Barnes a Simon 1998; Letki 2004]. Státy střední a východní Evropy se mezi sebou velmi liší v míře politické participace podobně jako demokracie stabilní.

Formy politické participace v demokratických zemích

Není jednoduché stanovit úplný výčet forem politické participace. Poměrně vyčerpávající hierarchii forem *konvenční* politické participace sestavil v šedesátých letech dvacátého století Milbrath [1965](tabulka 1). Tato hierarchie zahrnuje většinu poli-

Tabulka 1. Hierarchie forem participace

Zastávat vysoké veřejné nebo stranické funkce	
Stát se kandidátem na funkci	
Získávat finanční zdroje pro stranu či kandidáta	Gladiátorské aktivity ²
Zúčastnit se stranického volebního shromáždění či strategického mítinku	
Účastnit se politické kampaně	
<hr/>	
Zúčastnit se politického mítinku nebo sjezdu	
Finančně přispět straně nebo kandidátovi	Přechodové aktivity
Kontaktovat úředníka státní správy/samosprávy nebo politického lídra	
<hr/>	
Přípnout si odznak či nalepit si nálepku na auto	
Pokusit se s někým hovořit o tom, jak volit	
Iniciovat politickou diskuzi	Divácké aktivity
Volit	
Vystavit se politickým stimulům	

Zdroj: [Milbrath 1965].

² Rozdělení je reminiscencí na role zastávané během římských gladiátorských zápasů.

tických aktivit, které jsou charakteristické pro normální demokratický proces. Aktivity se v hierarchii liší podle času a energie, které je na ně třeba vynaložit. Čím výše aktivita v hierarchii stojí, tím více času a energie vyžaduje. A čím výše aktivita v hierarchii stojí, tím méně lidí se jí věnuje. Hierarchie také postihuje kumulativnost politických aktivit. Ten, kdo se účastní aktivit na vrcholu hierarchie, činí i aktivity na nižších příčkách hierarchie. Podobně Verba a Nie [1972] popsali politickou participaci jako multi-dimenzionální fenomén, v němž se aktivity liší podle nákladů a užitku.

Škálu *nekonvenční* politické participace sestavil v sedmdesátých letech minulého století Marsh [1977]. Zahrnovala aktivity od podepsání petice až po demonstrace, obsazení budovy, ničení majetku a násilí proti osobám. Marsh dal tyto činnosti do kontextu „tlaků na změnu“ a měřil jimi protestní potenciál.

Politická participace je funkcí stimulů, osobních faktorů, politického prostředí a sociálního postavení [Milbrath 1965] a její míru ovlivňují jak sociální mikropodmínky (politické postoje – zájem, důvěra, vnitřní a vnější politická účinnost – efficacy, či osobní charakteristiky – věk, pohlaví, vzdělání, sociální status, religiozita, ...), tak i makropodmínky (délka trvání demokracie, typ demokracie, ekonomická vyspělost, politický systém, snadnost participace, ...).

Současný vzorec politické participace v demokratických zemích je velmi dobře známý [Parry, Moyser and Day 1992; Dalton 1988]. Nejčastější formou politické aktivity je volební chování. Volební chování je zvláštní formou politického chování v tom smyslu, že se uskutečňuje jednou za čas a je silně ovlivněno mechanismy sociální kontroly a potřeby [Marsh a Kaase 1979]. Není již proto řazeno mezi konvenční formy politické participace. Jiné, nevolební formy politické angažovanosti, a zejména ty spjaté s politickými stranami, jsou méně čtené.

Tyto méně čtené formy politické participace, jejich typy a míra nás však zajímají. Při porovnávání této nevolební participace mezi zeměmi, kulturami a subkulturami je třeba opatrnosti – různé formy politické participace jsou v nich různě zakořeněny. To, co je přirozenou politickou aktivitou střední třídy, nemusí být přirozené v třídě dělnické. To, co je běžnou politickou aktivitou v protestantských zemích, nemusí být běžné v zemích katolických. Navíc dochází i k dynamickým změnám ve vzorcích politické aktivity. Politické činnosti, které dříve byly považovány za nekonvenční, jsou nyní často mainstreamové – jako např. podepisování petic [Norris 1999], naopak dle starších výzkumů se konvenční formy participace mohou stávat nekonvenčními (jak plyne z našich analýz, jde např. o připínání si odznaku, vylepování nálepek, apod.).

V této studii se pokusíme ukázat, zda v evropských demokraciích existují nějaké typy nevolební politické participace, jak se míra nevolebních politických aktivit liší mezi evropskými zeměmi a jak se politická participace liší na základě některých vybraných mikro- a makropodmínek. Závěrem ukážeme, jak souvisí politická participace se spokojeností s demokracií.

Data

Pro naše analýzy jsme použili data z první vlny European Social Survey (více informací viz Úvodem k tematickému bloku The European Social Survey (ESS)). První vlny se zúčastnilo 22 zemí,³ ale vzhledem k tomu, že jsme chtěli analyzovat politické aktivity v evropských zemích, použili jsme soubor 21 zemí a z celkového souboru vyloučili mimoevropský Izrael.

Ve výzkumu ESS bylo sledováno deset forem nevolebních politických aktivit, kterými se občané mohou „pokoušet zlepšit různé záležitosti v (zemi), nebo předejít jejich zhoršování“. (původní znění otázky a položek politických aktivit příloha 1):

- kontaktování politiků nebo úředníků státní správy či místní samosprávy,
- práce v politické straně nebo aktivistické skupině,
- práce v jiné organizaci či sdružení,
- veřejné nošení nebo vystavení znaku/ nálepky kampaně,
- podepsání petice,
- účast na legální veřejné demonstraci,
- bojkot určitého zboží,
- koupě zboží z politických, etických či ekologických důvodů,
- darování peněz politické straně či skupině,
- účast na nelegálním protestu.

Výsledky

Průměrná míra celkové nevolební politické participace⁴ (zahrnuje všechny zkoumané formy) je napříč Evropou velmi proměnlivá. Tabulka 2 a graf 1 ukazují, jak se zkoumané země liší či podobají na základě deseti výše uvedených nevolebních politických aktivit. Z hlediska průměrné míry celkové politické participace lze sledovat jisté podobnosti ve čtyřech geografických regionech – Severní Evropa, respektive Skandinávie (Švédsko, Norsko, Finsko), západoevropské státy (Německo, Dánsko,⁵ Francie, Belgie, Nizozemsko, Lucembursko, Velká Británie, Irsko, Švýcarsko a Rakousko), středomořský prostor respektive jižní Evropa (Španělsko, Portugalsko,

³ Velikosti souborů za jednotlivé země viz Úvodem k tematickému bliku The European Social Survey (ESS).

⁴ Průměrná míra celkové nevolební participace představuje aritmetický průměr z počtu participčních aktivit, které respondenti v minulém roce realizovali (otázka viz Příloha 1).

⁵ Dánsko bývá často geograficky řazeno mezi skandinávské země. Aktivita Dánů se však shoduje s průměrnou participací v západoevropských zemích. Jeho „kontinentální“ poloha jde ruku v ruce s podobnou mírou i strukturou politické participace jakou mají západoevropské země. Struktura participace v Dánsku je bližší např. struktuře participace v sousedním Německu než v Norsku a Švédsku.

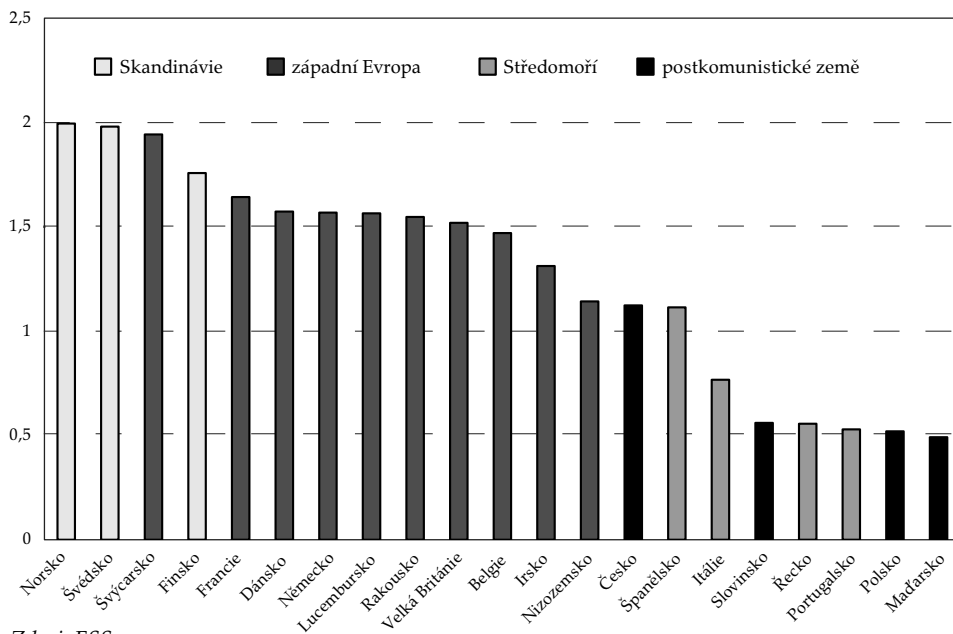
Tabulka 2. Účast na nevolebních politických aktivitách

	Belgie	Česko	Dansko	Finsko	Francie	Irsko	Itálie	Lucembursko	Madarsko	Nemecko	Nizozemsko	Norsko	Polsko	Portugalsko	Rakousko	Recko	Slovensko	Španělsko	Švédsko	Svýcarsko	Spojené království
Kontaktování politiků	17,8	22,8	17,8	24,4	17,6	22,1	12,4	18,4	14,7	12,8	14,5	23,8	9,6	12,3	18,5	14,6	12,2	12,4	16,5	17,4	18,2
Práce v pol. straně/aktivist. skupině	5,4	4,7	4,1	3,4	4,9	4,7	3,0	3,7	2,9	3,9	3,4	9,4	2,9	4,2	10,3	4,8	3,5	6,1	5,0	7,8	3,4
Práce v jiné org. či sdružení	23,2	15,1	17,3	30,7	17,6	13,8	7,6	16,4	2,8	17,8	23,1	28,1	5,8	4,2	19,1	5,7	2,3	16,7	24,6	17,3	9,2
Darování peněz pol. straně či skupině	9,5	11,6	9,1	6,9	3,0	10,5	3,1	15,0	1,7	9,2	7,9	11,5	9,2	3,9	11,4	2,3	6,5	5,3	6,5	18,1	7,8
Vystavení znaku/nálepky kampaně	7,4	5,0	5,1	15,7	11,5	9,4	7,3	5,2	3,2	5,8	3,8	22,8	2,9	6,5	7,9	2,7	2,1	9,8	10,7	9,4	9,8
Koupě zboží	27,0	22,6	43,8	41,8	28,1	24,6	6,6	30,0	10,5	39,2	25,7	36,7	9,8	6,9	29,7	6,6	9,6	11,6	55,2	44,6	32,3
Podepsání petice	33,9	16,1	28,2	24,0	34,8	27,6	17,4	29,0	4,2	30,4	22,4	37,3	6,9	7,3	27,3	4,7	11,8	24,2	40,8	39,4	40,0
Bojkot zboží	12,8	10,8	22,9	26,8	26,6	13,6	7,6	15,8	4,8	26,1	10,4	20,3	3,6	3,4	21,5	8,5	5,1	8,0	32,5	31,4	26,1
Účast na legální demonstraci	8,4	4,6	8,33	2,0	17,9	7,1	11,0	20,9	3,7	10,6	2,9	9,0	1,3	4,3	9,6	4,5	2,7	17,5	6,4	7,9	4,4
Účast na nelegálním protestu	2,4	1,4	1,1	0,3	0,8	0,8	1,8	3,6	0,8	1,2	0,4	0,8	0,2	0,3	1,3	1,5	0,8	1,7	0,8	1,9	0,8

Zdroj: ESS.

Poznámka: Procenta těch, kteří uvedli, že danou aktivitu dělali během posledních 12 měsíců před výzkumem.

Graf 1. Srovnání průměrné míry celkové nevolební participace ve zkoumaných zemích

Zdroj: ESS.

Itálie a Řecko) a postkomunistické země střední Evropy (Česko, Polsko, Maďarsko, Slovinsko).

Mezi zeměmi, které vynikají vysokou průměrnou mírou celkové nevolební participace, dominují severské země, zejména Norsko a Švédsko, ale též Finsko. Vysoká míra participace je však typická i pro Švýcarsko. Ostatní západoevropské země jsou si velmi podobné, participace je zde nadprůměrná s výjimkou Nizozemska. Naopak nejnižší je průměrná míra celkové participace v postkomunistických zemích střední Evropy – v Polsku, Maďarsku, Slovinsku, a v dnes již bývalých post-autoritářských zemích jižní středomořské Evropy – Řecku, Portugalsku a Itálii.

Zajímavým trojlístkem je Nizozemsko, Česko a Španělsko – tři země s velmi podobnou mírou participace, které jsou ve svých regionech abnormální. Nizozemsko má oproti ostatním západoevropským zemím nižší a celkově podprůměrnou participaci. Naopak Češi a Španělé participují podstatně více než obyvatelé zbylých postkomunistických, resp. jihoevropských zemí. Při pohledu na zastoupení jednotlivých aktivit (tabulka 2) však zjistíme, že Španělsko má výrazně jinou strukturu participace než Česko a Nizozemsko. Silně zastoupená je zde účast na demonstracích, která výraznou měrou přispívá k nadprůměrné participaci Španělů v rámci středomořských zemí. Naopak struktura participačních aktivit Čechů se blíží podstatně více modelu západní Evropy než struktuře participace v ostatních postkomunistických zemích. Výrazně vyšší míru participace v České republice oproti Slovinsku zaznamenal již Mišovič [2003].

Velké rozdíly v průměrné míře celkové nevolební participace jsou z grafu 1 více než zjevné. Nejvyšší míra participace v Norsku dosahuje čtyřnásobku nejslabšího Maďarska. *Celková nevolební participace je výrazně nižší v postkomunistickém a středomořském prostoru než v západoevropských a zejména skandinávských zemích* [c.f. Barnes a Simon 1998; Letki 2004].

Průměrná míra celkové nevolební participace znázorněná v grafu 1 je výsledkem dvou jevů. Zaprvé je dána poměrem aktivních a apatických obyvatel v jednotlivých společnostech. Zadruhé je způsobena mírou aktivity participujících občanů. Ta je dána tím, kolika různých aktivit se průměrný participující občan účastní. Všechny tři ukazatele pro jednotlivé země shrnuje tabulka 3. Podíl apatického (vůbec neparticipujícího) obyvatelstva (sloupec 1) znázorňuje ty, kteří se v období posledního roku před dotazováním nezapojili do žádné z deseti výše zmíněných politických aktivit. Mezi společnostmi, kde podíl apatických občanů převažuje nad aktivními, patří země středomořského a postkomunistického prostoru s jedinou výjimkou, kterou je Česko. Stejně země se vyznačují i nejnižší průměrnou mírou celkové participace (sloupec 3, odpovídá hodnotám v grafu 1). Postkomunistické země mají navíc i naprosto nejnižší míru participace na jednoho participujícího (sloupec 2) opět však s výjimkou Česka. To se více blíží hodnotám západoevropských zemí.

Na průměrnou míru celkové participace (sloupec 3) má podstatně větší vliv to, kolik lidí je naprosto apatických a naopak kolik jich v nějaké míře participuje (sloupec 1, $r = -0,980^{***}$),⁶ než jak hodně tito lidé participují (sloupec 2, $r = -0,785^{***}$). S celkovou mírou participace v jednotlivých zemích mnohem přesněji koresponduje podíl apatického (či naopak aktivního) obyvatelstva, než průměrná míra aktivit na jednoho participujícího občana. To zjistíme i pouhým porovnáním posloupností hodnot ve sloupcích 1 a 2 oproti sloupci 3. Mezi zeměmi existují větší rozdíly v počtu aktivních občanů, než v tom, kolika aktivit se tito lidé účastní.

Naším cílem nebylo pouze porovnat průměrnou míru celkové participace ve zkoumaných zemích, ale také nalézt latentní typy nevolební politické participace, které by odpovídaly typům popsáním v literatuře. Proto jsme deset výše zmíněných položek analyzovali na celém souboru explorační faktorovou analýzou. Tato analýza extrahovala tři faktory (tabulka 4). První z nich silně koreloval s položkami „kontaktování politiků“, „práce v politické straně či aktivistické skupině“, „práce v jiné organizaci či sdružení“, „darování peněz politické straně či skupině“ a „nošení nebo vystavení znaku či nálepky kampaně“. Druhý silně koreloval s položkami „podepsání petice“, „bojkot zboží z politických důvodů“ a „nákup zboží z politických důvodů“. Třetí silně koreloval s položkami „účast na legální demonstraci“, „účast na nelegálním protestu“ a taktéž s položkou „nošení nebo vystavení znaku či nálepky kampaně“. Tato položka korelovala s třetím faktorem silněji než s faktorem prvním.

⁶ U všech korelačních koeficientů použitých v této práci jsou použity jednotné symboly: *** znamenají statistickou významnost na hladině spolehlivosti 0,001, ** značí statistickou významnost na hladině spolehlivosti 0,01 a * indikuje statistickou významnost na hladině spolehlivosti 0,05.

Tabulka 3. Apatie a aktivita v politické participaci v jednotlivých zemích

	podíl vůbec neparticipujícího obyvatelstva (v%)	průměrná míra participace na jednoho participujícího obyv.	průměrná míra celkové participace
Norsko	26,57	2,72	1,99
Švédsko	22,81	2,57	1,98
Švýcarsko	30,16	2,78	1,94
Finsko	28,25	2,45	1,76
Francie	37,26	2,62	1,64
Dánsko	32,20	2,32	1,57
Německo	36,66	2,48	1,57
Lucembursko	35,57	2,43	1,56
Rakousko	41,65	2,65	1,55
Velká Británie	35,48	2,35	1,52
Belgie	38,60	2,39	1,47
Irsko	45,75	2,42	1,31
Nizozemsko	46,91	2,15	1,14
Česko	46,18	2,09	1,12
Španělsko	58,94	2,71	1,11
Itálie	67,61	2,37	0,77
Slovinsko	69,12	1,81	0,56
Řecko	73,50	2,10	0,56
Portugalsko	77,17	2,32	0,53
Polsko	72,75	1,91	0,52
Maďarsko	74,54	1,93	0,49
Souvislost s celkovou participací	$r = -0,980^{***}$	$r = 0,785^{***}$	

Zdroj: ESS.

r – Pearsonův korelační koeficient

Položky spadající pod první faktor (1 až 4) a pod třetí faktor (5 až 7) bychom mohli označit jako aktivní projevy participace. Občan se musí k takové formě participace předem rozhodnout a vynaložit určité úsilí k její realizaci. Zatímco první faktor čítá položky konvenční participace, kterou lze realizovat i relativně skrytým, neveřejným způsobem, třetí faktor obsahuje aktivity, které mají jasně veřejný a manifestační charakter. Občan jde s kůží na trh a veřejně deklaruje svůj postoj. Druhý faktor (položky 8 až 10) naopak reprezentuje aktivity spíše pasivního charakteru. K participaci tohoto typu obvykle není třeba vynaložit velkého úsilí a často může být taková forma participace dána spíše příznivými okolnostmi (např. potkali jsme mís-

Tabulka 4. Typy participace

	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
1 Kontaktování politiků či úředníků	0,663	0,145	-0,050
2 Práce v pol. straně/aktivist. skupině	0,692	-0,078	0,241
3 Práce v jiné org. či sdružení	0,572	0,204	0,161
4 Darování peněz pol. straně či skupině	0,593	0,104	0,023
5 Nošení, vystavení znaku/ nálepky kampaně	0,417	0,138	0,495
6 Účast na legální demonstraci	0,189	0,181	0,696
7 Účast na nelegálním protestu	-0,063	0,004	0,758
8 Podepsání petice	0,224	0,556	0,319
9 Bojkot zboží	0,060	0,812	0,096
10 Koupě zboží z polit., etických či ekol. důvodů	0,119	0,823	-0,010
% vysvětlené variance	18,8	17,8	15,0

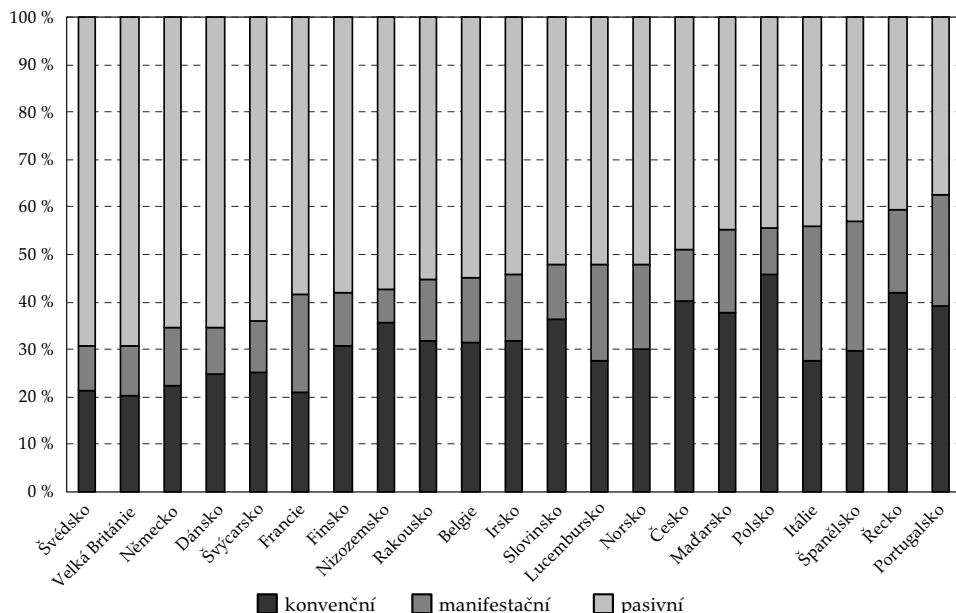
Zdroj: ESS.

Poznámka: Faktorová analýza, rotované řešení, metoda varimax

to, kde se podepisuje petice, mohli jsme se rozhodnout mezi více druhy zboží a tím některé z nich bojkotovat anebo naopak z politických, etických či ekologických důvodů zakoupit). Nelze také přehlédnout, že za druhým a třetím faktorem stojí do značné míry položky, které popisují politické aktivity více či méně nekonvenční. Navíc vztah položky „nošení nebo vystavení znaku či nálepky kampaně“ se jeví jako ambivalentní – konvenční i nekonvenční.

Z položek, za nimiž stojí tyto faktory, jsme pro účely dalších analýz zkonstruovali součtové škály. Ty vznikly sečtením aktivit spadajících pod daný typ participace u každého respondenta. První z nich jsme v souladu s dřívějšími výzkumy označili jako aktivní konvenční typ participace (položky 1 až 4), žádná ze dvou dalších škál však neodpovídala původní definici participace nekonvenční. Druhou škálu jsme proto označili jako aktivní manifestační typ (položky 5 až 7) a třetí jako pasivní typ (položky 8 až 10).

Reliabilita těchto škál byla pod doporučenou hodnotou 0,75. U škály konvenční participace (položky „kontaktování politiků“, „práce v politické straně či aktivistické skupině“, „práce v jiné organizaci či sdružení“, „darování peněz politické organizaci či skupině“) bylo Cronbachovo alfa rovno 0,54, u škály pasivní participace („podepsání petice“, „bojkot zboží z politických důvodů“ a „nákup zboží z politických důvodů“) 0,64 a v případě škály manifestační participace („účast na legální demonstraci“, „účast na nelegálních protestech“ a taktéž s položkou „vystavení znaku či nálepky kampaně“) 0,47. Je zřejmé, že položky nevolební politické participace použité ve výzkumu neměří zcela reliabilně vzorce politické participace pro tak velký počet evropských zemí. Faktorové analýzy provedené v jednotlivých zemích zvláště ukázaly, že v šesti analyzovaných zemích – Portugalsku, Švédsku, Spojeném

Graf 2. Vzájemný podíl jednotlivých typů participace ve zkoumaných zemích⁷

Zdroj: ESS.

království, Řecko a Španělsku existují dva latentní faktory politické participace, v ostatních zemích tři, přičemž ne v každé zemi nalezené latentní typy participace odpovídaly typům nalezeným na evropské úrovni. Přesto námi zkonstruované typy participace použijeme jako proměnné v dalších analýzách, neboť lepší nástroj ke srovnání politické participace v evropských zemích v tuto chvíli nemáme.

Analýza rozptylu potvrdila, že průměrná míra konvenční, manifestační a pasivní participace se mezi zeměmi statisticky významně liší více, než průměrná míra těchto typů participace uvnitř jednotlivých zemí.⁸ Na základě celkové participace a stejně tak jejich jednotlivých typů však nelze v Evropě identifikovat homogenní regiony, které by se mezi sebou lišily. Tři typy identifikované nevolební politické participace jsou ve zkoumaných zemích zastoupeny v různých poměrech. V západoevropských a skandinávských zemích jednoznačně převažuje pasivní typ participace nad oběma zbylými. Největší převahu má ve Švédsku, následně pak v Británii,

⁷ Škála konvenční participace je v originální podobě čtyřbodová, zatímco manifestační a pasivní jsou pouze třítbodové. Pro účely tohoto srovnání byly transformovány na škály o stejné metrice. Průměrné hodnoty za jednotlivé státy pak byly vůči sobě vyjádřeny v procentech, která nalezneme v grafu 4.

⁸ Konvenční participace: $F = 63,6$, manifestační participace: $F = 60,0$, pasivní participace: $F = 283,7$, vše statisticky významné na hladině 0,001.

Německu, Dánsku a Švýcarsku. Pasivní typ participace ztrácí své predominantní postavení v postkomunistických a ještě výrazněji ve středomořských zemích. V Řecku, Portugalsku a Polsku je pasivní typ participace natolik slabý, že nad ním dokonce převládá její konvenční typ. Středomořský prostor je dále zajímavý nadstandardně silným podílem manifestačního typu participace. Podobný trend v mírnější podobě zaznamenáváme i ve Francii, která je protestními aktivitami proslulá. S výraznějším zastoupením manifestačního typu se setkáme i v Lucembursku a Norsku.

Co ovlivňuje míru a typy participace v jednotlivých společnostech? Jak už jsme zmínili výše, jsou to jak sociální mikropodmínky (politické postoje či osobní charakteristiky jednotlivce), tak i sociální makropodmínky (ekonomické, sociodemografické, sociokulturní a politické charakteristiky té které společnosti). V následující části se budeme věnovat některým mikro- a makrofaktorům, které jsou ve významném vztahu s celkovou politickou participací nebo jejími jednotlivými typy.

Mikroanalýza politické participace

Prvním důležitým faktorem, který významně ovlivňuje všechny typy participace, je *zájem o politiku*. Ten byl u respondentů měřen prostřednictvím dvou proměnných: 1) subjektivně deklarovaným zájmem politiku⁹ a 2) jak často dotazovaný diskutuje o politice a současných událostech. Sledovali jsme vztah těchto dvou proměnných k celkové nevolební participaci a k jejím třem typům. Subjektivně deklarovaný zájem o politiku je vůbec nejsilněji související proměnnou s celkovou mírou politické participace (viz tabulka 5). Ve všech zkoumaných zemích jsme našli velmi silné a statisticky významné vztahy. Nejvyšší korelace jsme zaznamenali ve Velké Británii ($r_s = 0,391^{***}$),¹⁰ Francii, Portugalsku, Itálii a Rakousku. Tento faktor měl ve dvou třetinách zemí větší význam než diskuse o politice. Tato druhá proměnná je taktéž velmi významná, síla vztahu se však mezi jednotlivými zeměmi více liší. Skutečnost, jak často respondenti diskutují o politice, měla nejsilnější vliv ve Španělsku ($r_s = 0,449^{***}$), Británii, Švýcarsku, Itálii a Francii. Jak subjektivní zájem o politiku, tak frekvence diskusí o politice výrazněji ovlivňovaly pasivní a konvenční typ participace. Nezanedbatelný vztah měly i k manifestačnímu typu.

Zajímavé je, že vztah k celkové politické participaci má i *levo-pravá sebeidentifikace* dotázaných. Participace, zejména její manifestační a pasivní typ, stoupá s levicovostí dotázaných. Aktivity jako demonstrace, bojkoty zboží či petiční akce jsou

⁹ Velké rozdíly mezi evropskými zeměmi najdeme i v otázce zájmu o politiku. Nejčastěji zájem o politiku vyjadřují Nizozemci (66 %), za nimi následují Němci, Dánové (po 63 %) a Švýcaři (61 %), nejméně obyvatel deklaruje politický zájem v České republice, Řecku, Itálii (po 32 %) a v Portugalsku (36 %).

¹⁰ V celé mikroanalýze používáme k měření korelací Spearmanův koeficient, který označujeme r_s . Pokud zmiňujeme výčet zemí, u kterých nacházíme nějaký vztah souvislosti, hodnotu korelačního koeficientu uvádíme pouze u té, kde je vztah nejsilnější, nebo naopak nejslabší.

v západních demokraciích více využívány levicově orientovanými politickými aktéry a na podporu témat, která mají ve svém programu levicové strany a hnutí. Levicová orientace se nejsilněji pojí s růstem pasivní participace ve vyspělých západoevropských společnostech: ve Švýcarsku, ($r_s = -0,209^{***}$), Německu, Dánsku a Rakousku. Podobně je tomu v případě manifestační participace, kde byly nejsilnější vztahy zaznamenány ve Francii ($r_s = -0,248^{***}$), Rakousku, Německu, Lucembursku, Dánsku a Španělsku. Takovéto korelace však nenacházíme v postkomunistických zemích. V Maďarsku, Česku a v menší míře i v Polsku se celková míra participace a zejména manifestační (Maďarsko $r_s = 0,159^{***}$) a pasivní typ participace pojí s deklarovanou pravicovostí dotazovaných, nebo zde podobně jako ve Slovinsku žádné vztahy neexistují. S takovým jevem se prakticky v žádné z ostatních zemí nesetkáme. Jak ukazuje situace v Maďarsku po parlamentních volbách v roce 2002, manifestační politických aktivit se účastnili zejména pravicově orientovaní občané – na demonstracích žádali přepočítání hlasů, neboť poražená pravicová koalice nesushlasila s jejich výsledky. Krátká zkušenost s demokracií a její ne vždy uspokojivé fungování přivádí řadu pravicově orientované občanů zemí střední Evropy k manifestačním a pasivním politickým aktivitám. Navíc nelze vyloučit, že zde přetrvává nechuť deklarovat levicovou politickou orientaci, neboť termín „levice“ je kontaminován představou o nedemokratickém způsobu vládnutí spojeném s předchozím komunistickým režimem.

Míra religiozity, ať již subjektivně deklarovaná, nebo měřená frekvencí návštěv kostela, se často pojí s mírou politické participace. Jak tento vztah konkrétně vypadá však záleží zejména na typu společnosti. V převážně protestantských společnostech je vazba s politickou participací pozitivní (Británie, Norsko, Švédsko, Nizozemsko, Švýcarsko). Naopak v zemích se silnějším podílem katolicismu lidé silněji věřící a častěji praktikující participují méně než ostatní (Španělsko, Itálie, Portugalsko, Řecko, Irsko, Lucembursko, Polsko). Nejvýznamněji se to projevuje u manifestačního a pasivního typu. V ostatních zemích nehraje religiozita vzhledem k politické participaci roli, nebo jsou vztahy k jednotlivým jejím typům proměnlivé. Jako vhodnější se ukázalo sledovat *příslušnost k náboženské konfesi*. Ta ovlivňuje nejen míru participace, ale i aktivitu v rámci jejích tří typů. Katolíci celkově participují v menší míře než protestanti a lidé bez konfese. Katolíci jsou nejméně aktivní v rámci pasivního typu participace. Nejsilněji se to projevuje v převážně katolických zemích: v Portugalsku ($r_s = -0,167^{***}$), Španělsku, Irsku, Itálii a v dalších. Vztah manifestačního typu participace ke katolictví je také záporný: Francie ($r_s = -0,153^{***}$), Itálie, Rakousko a Portugalsko. Naopak protestantismus ovlivňuje celkovou míru participace spíše pozitivně, přičemž nejsilnější souvislost má s pasivním a manifestačním typem. Cím je to způsobeno? Protestantské církve jsou zřejmě úspěšnější v socializaci svých členů k politické a občanské participaci mimo církevní organizaci (Jones-Correa a Leal 2001). Jde však o hypotézu, kterou je třeba dále zkoumat i proto, že např. v Dánsku má protestantismus na zmíněné dva typy participace mírně negativní vliv.

Napříč Evropou je nejsilnějším socio-demografickým faktorem *výše dosaženého vzdělání*. Ve všech zemích bez výjimky rostoucí vzdělání zvyšuje celkovou parti-

cipaci, pochopitelně v různé míře od Francie ($r_s = 0,370^{***}$), Polska, Nizozemska, Belgie až po Česko a Řecko ($r_s = 0,195^{***}$). Výše dosaženého vzdělání se nejsilněji pojí s pasivním typem participace a na druhém místě s konvenčním typem. Nejvýznamnější výjimkou, kde má výše vzdělání mnohem silnější vztah k manifestační participaci ($r_s = 0,255^{***}$) než ke konvenční ($r_s = 0,181^{***}$), je Francie. I tam však na prvním místě vzhledem k dosaženému vzdělání zůstává pasivní participace ($r_s = 0,364^{***}$). Podobně je tomu již pouze v Řecku. Fakt, že s růstem vzdělání roste i politická participace, je dlouhodobě znám. Vzdělanější lidé jsou vnímavější k politickým stimulům, o politiku se více zajímají, snáze se orientují v politických informacích a častěji chtějí sami ovlivňovat politický proces, neboť k tomu mají více informací, času a energie. Proces vzdělávání je v současných demokratických také považován za rituál, při němž se dospělý člověk stává členem politické komunity. Věk dosažení politických práv, která umožňují politickou participaci, se v těchto společnostech zpravidla shoduje s dosažením významnějšího certifikovaného vzdělání (např. maturity) [Kamens 1988].

Další proměnnou s nezanedbatelným vlivem je *výše příjmu domácnosti*. Ve všech zemích bez výjimky participují lidé s vyššími příjmy častěji. Nejsilněji se projevuje tento vztah v Portugalsku ($r_s = 0,263^{***}$), Francii, Španělsku, Lucembursku, Británii a Irsku. Výše příjmů má nejsilnější pozitivní vazbu s pasivním typem participace a naopak nejslabší anebo vůbec žádný vztah s protestním typem. Vyšší příjmy mají zpravidla vzdělanější lidé, kteří jsou také politicky aktivnější. Vyšší příjem je však také významným zdrojem umožňujícím jednu z forem pasivní participace – nákup zboží z politických, ekologických či humanitárních důvodů.

Věk je proměnnou, která významně ji ovlivňuje zejména manifestační a pasivní typ participace. Neplatí to však ve všech zemích bez výjimky. Mladší lidé nejčastěji převažují u manifestačního typu participace. Příkladem může být Lucembursko ($r_s = -0,292^{***}$), Španělsko, Dánsko, Česko, Francie a Itálie. Pasivní typ participace bývá taktéž typičtější pro mladší generaci, nejvíce je to patrné ve Španělsku ($r_s = -0,222^{***}$), Finsku, Česku, Norsku a Švédsku. Ani to není překvapení, jelikož se jedná o moderní způsob participace, který je mladší generaci bližší. Naopak konvenční typ je ve většině případů na věku nezávislý anebo s věkem mírně stoupá.

Velikost obce, ve které lidé žijí, má ve většině zemí mírný vliv na pasivní typ participace. Výrazněji to můžeme pozorovat ve Finsku ($r_s = 0,195^{***}$), Francii, Švýcarsku a Španělsku. Napříč Evropou lze pozorovat i mírný vztah věku k manifestačnímu typu participace, ten je však slabší. Městské obyvatelstvo je aktivnější v pasivním typu participace než venkovské, neboť formy pasivní participace jsou ve městech snáze realizovatelné (nabízí se zde širší škála produktů k nákupu či bojkotu, petiční archy jsou dostupnější např. na veřejných prostranstvích). Obdobné je to i s manifestační participací – demonstrace jsou snadněji realizovatelné ve městech než na venkově.

Drobné rozdíly najdeme i mezi *muži a ženami*. Pokud zde existují statisticky významné vztahy, tak většinou tradičně převažuje aktivita mužů nad aktivitou žen. Nejvíce se převaha mužů projevuje u konvenčního typu participace a to nejvíce

Tabulka 5. Faktory ovlivňující politickou participaci v Evropě

	celková	politická participace		pasivní
		konvenční	manifestační	
zájem o politiku	0,389***	0,294***	0,188***	0,335***
jak často diskutuje o politice	0,377***	0,267***	0,212***	0,328***
levo-pravá sebeidentifikace	-0,122***	-0,052***	-0,155***	-0,122***
míra religiozity	-0,118***	-0,008***	-0,089***	-0,125***
návštěva kostela	-0,096***	-0,008	-0,063***	-0,116***
katolík (římský i řecký)	-0,191***	-0,067***	-0,061***	-0,223***
protestant	0,111***	0,063***	-0,031***	0,132***
bez konfese	0,111***	0,024***	0,079***	0,125***
pohlaví	-0,042***	-0,098***	-0,036***	0,022***
věk	-0,085***	0,008	-0,123***	-0,090***
velikost obce	-0,074***	-0,014*	-0,086***	-0,084***
vzdělání	0,363***	0,235***	0,160***	0,345***
příjem	0,262***	0,153***	0,072***	0,264***

Zdroj: ESS.

*** korelace je významná na hladině spolehlivosti 0,001.

* korelace je významná na hladině spolehlivosti 0,05.

Použit je Spearmanův korelační koeficient

N = 39 860, váženo population size weight

Použité otázky k nahlédnutí v dotazníku ESS, který je ke stažení na adrese:

<http://www.europeansocialsurvey.com> v sekci Questionnaire – Main questionnaire – Round 1.

v Česku ($r_s = -0,170^{***}$), Itálii a Rakousku. Aktivity spadající do konvenčního typu participace patří mezi ty, které jsou nákladnější na čas i energii. Jsou proto spíše doménou mužů, kteří v mnoha Evropských zemích doposud nenesou výraznější časovou a energetickou zátěž péče o rodinu. Naopak jediným typem participace, kde v některých zemích významněji převažují ženy nad muži, je pasivní typ. To si vysvětlujeme zejména skutečností, že ženy častěji nakupují, což jim dává více příležitostí k nákupu a bojkotu zboží z politických, ekologických a dalších podobných důvodů. Právě u nákupu zboží se rozdíly pohlaví projeví nejméně. Příklady bychom mohli hledat ve Skandinávii např. ve Finsku ($r_s = 0,178^{***}$) nebo Švédsku.

Některé výše popsané vztahy se mohou velmi silně projevit v některých zemích, ale v jiných přítomny být nemusí. To pak může vést ke skutečnosti, že zkoumáme-li „evropskou“ populaci všech jedenadvaceti zemí dohromady, tedy jako celek, jsou některé vztahy slabší. Naopak jiné vztahy mohou být v celoevropské perspektivě mnohem silnější než v jednotlivých zemích, protože jsou dány právě rozdíly mezi jednotlivými společnostmi. Přehled vztahů platných pro populaci všech evropských zemí nabízí tabulka 5.

Makroanalýza politické participace

Pomocí analýzy agregovaných dat jsme zmapovali klíčové faktory, které ovlivňují rozdílnou míru politické participace mezi jednotlivými zeměmi. Do analýzy vstoupily jednotlivé země jako samostatné případy. Závislými proměnnými, které jsme sledovali, byly průměrné hodnoty celkové participace a průměrné hodnoty všech jejích tří typů. Jako nezávislé vysvětlující proměnné jsme zvolili objektivně měřitelné veličiny, převzaté z mezinárodních srovnávacích statistik (zdroje viz tabulka 6). Mezi ně patřily makroekonomické, sociodemografické, sociokulturní a politické ukazatele. Podařilo se nám identifikovat šest širších faktorů, které ovlivňují rozdílnou míru politické participace mezi jednotlivými zeměmi. Nelze je pochopitelně vnímat odděleně, jelikož jsou navzájem silně provázány.

Nejvýznamnějším faktorem, který je spjat s mírou participace v jednotlivých zemích, je *délka demokratické zkušenosti*. Tu jsme měřili dvěma konstruovanými proměnnými: 1) pomocí délky nepřetržitého trvání demokratického zřízení v zemi a 2) délkou celkové demokratické zkušenosti země. Ta k první proměnné přidává délku trvání demokratického uspořádání v dřívějších obdobích, která byla přerušena různými nedemokratickými periodami. Obě proměnné mají vůbec nejsilnější vztah k celkové participaci a mimořádně silné vazby mají i k pasivnímu a konvenčnímu typu participace. Země třetí vlny demokratizace – postkomunistické a středomořské země vyjma Itálie – dosahují nejnižších hodnot celkové a pasivní participace. Naopak země s dlouhou demokratickou tradicí zaznamenávají nejvyšší hodnoty. Silnější vztah jsme přitom zjistili u celkové demokratické zkušenosti, což by naznačovalo, že se zde projevuje určitá mezigenerační „paměť společnosti“. To by například vysvětlovalo vyšší míru participace v České republice v porovnání s ostatními postkomunistickými zeměmi.

Dalším významným faktorem je *ekonomická vyspělost* země, která byla měřena pomocí HDP na hlavu v paritě kupní síly. Obyvatelé bohatších a ekonomicky vyspělejších zemí projevují vyšší míru participace jak celkové, tak jejích typů. Nejsilnější vazbu má ekonomická vyspělost s manifestačním typem participace, vztah ke zbylým dvěma typům je však také velmi silný.

S ekonomickou vyspělostí je provázán další faktor, kterým je *společenská vyspělost* země. Proměnné, které jí v analýze zastupovaly, byly následující: human development index,¹¹ podíl celoživotně se vzdělávajících obyvatel a střední délka života. I zde platí, že obyvatelé vyspělejších zemí participují častěji a jejich participace má větší škálu forem. Podíl celoživotně se vzdělávajících obyvatel má velmi silnou souvislost s pasivním typem participace, ke konvenční participaci má vztah slabší a s manifestačním typem nemá vůbec žádný vztah.

¹¹ HDI je složený index měřící průměrnou míru dosažené úrovně ve třech základních dimenzích lidského vývoje: délce a zdraví života, životním standardu a vzdělání (podrobně viz. stránky Rozvojového programu OSN – UNDP http://hdr.undp.org/statistics/data/indic/indic_8_1_1.html).

Čtvrtým faktorem je *tradiční*, či naopak *moderní charakter společnosti*. Známký tradičnějšího uspořádání společnosti jsme se pokusili identifikovat pomocí zvýšeného podílu zaměstnanců v zemědělství a vyššího počtu členů společně žijících v jedné domácnosti.¹² Tradičněji uspořádané společnosti celkově participují méně, přičemž nejvýznamněji se to projevuje u pasivního typu. Naopak moderní společnosti s opačnými znaky, navíc s větším rozšířením internetu a vyšším podílem zaměstnanců ve službách, prokazují vysokou míru participace, zejména v její moderní podobě, tj. v jejím pasivním typu.

Důležitým faktorem, který jsme v individuální podobě identifikovali už na mikroúrovni, je *konfesi složení společnosti*. Se stoupajícím podílem obyvatel hlásících se ke katolické církvi klesá celková participace. Významněji než u celkové participace se však tento vztah objevuje u konvenčního typu a u manifestačního typu participace se tento vztah k podílu katolíků vůbec neprojevuje. Naopak u společností se stoupajícím podílem protestantského obyvatelstva¹³ stoupá pasivní, celková a méně významně i konvenční participace. Jedinou formou, na kterou nemá protestantství pozitivní vliv, je opět participace manifestační. Ta jediná je na jakékoli konfesi nezávislá.

Posledním faktorem je *převažující forma zprostředkování zájmů* ve společnosti. Ta byla měřena pomocí míry pluralismu zájmových skupin [viz Lijphart 1999: 177].¹⁴ Jedná se o proměnnou, která definuje kontinuum mezi neokorporativním a pluralitním modelem zprostředkování zájmů. Čím je větší pluralismus zájmových skupin, tím roste míra pluralitního zprostředkování zájmů ve společnosti a naopak nízké hodnoty pluralismu zájmových skupin indikují neokorporativní model zprostředkování zájmů. Participace je nejsilnější právě v systémech s neokorporativními mechanismy. S přibývajícím pluralismem zájmových skupin participace klesá. Nejsilněji se tento vztah projevuje vůči konvenčnímu typu participace. Domníváme se, že úlohu individuální politické participace v systémech s rostoucím pluralismem zájmových skupin mohou přebírat právě tyto zájmové skupiny. Konkuroující si zájmové organizace, skupiny a lobby typické pro pluralitní model tak přebírají funkci artikulace zájmů, či samotné politické participace. Tím se může snižovat potřeba jednotlivých občanů k individuálním aktivitám. Náš závěr podporuje i fakt, že se tento vztah projevuje nejsilněji u konvenčního typu participace, která má nejužší vazbu na rozhodovací proces. Silný a významný je tento vztah i u pasivního typu. U manifestačního typu však tato korelace neexistuje. Vysoce organizované a monopolizované zájmové skupiny (zejména odbory a zaměstnavatelské a profesní svazy), které se v neokorporativních systémech často spoluúčastní schvalovacího procesu vládních politik, sami zajišťují, aby jejich široká členská základna dojednané kompromisy respektovala a aktivně proti nim nevystupovala. Proto nenacházíme vztah mezi neokorporatismem a manifestačním typem participace.

¹² Hodnoty průměrného počtu členů společně žijících v jedné domácnosti byly k dispozici jen pro 15 z 21 zemí.

¹³ Podíl protestantského obyvatelstva nebyl k dispozici pro postkomunistické země.

¹⁴ Lijphart neuvádí tyto hodnoty pro postkomunistické země. Proto nebylo Česko, Polsko, Maďarsko a Slovinsko do této analýzy zahrnuto.

Tabulka 6. Faktory ovlivňující míru nevolební politické participace jednotlivých zemí

	nevolební participace				N	Zdroj dat
	celková	konvenční	manifestační	pasivní		
délka demokracie	0,826***	0,709***	0,529*	0,810***	21	5
celková demokrat. zkušenost	0,857***	0,762***	0,534*	0,834***	21	5
HDP na hlavu v PKS	0,694***	0,622**	0,693***	0,602**	20	2
human development index – HDI	0,787***	0,668***	0,632**	0,742***	21	3
celoživotní vzdělávání	0,591**	0,482*	0,023	0,678***	20	2
střední délka života	0,655***	0,514*	0,633**	0,609**	21	3
počet osob v jedné domácnosti	-0,716**	-0,511	0,062	-0,792***	15	2
podíl zaměst. v zemědělství	-0,653**	-0,495*	-0,517*	-0,633**	20	1
podíl zaměst. ve službách	0,679***	0,568**	0,517*	0,636**	20	1
rozšíření internetu	0,666***	0,592**	0,137	0,715***	21	1
podíl katolíků	-0,541*	-0,595**	-0,066	-0,551*	20	1
podíl protestantů	0,655**	0,586*	0,394	0,652**	17	1
pluralismus zájmových skupin	-0,718***	-0,801***	-0,127	-0,655**	17	4

Zdroj: ESS.

Případy, které vstupovaly do analýzy, byly jednotlivé země.

Použit je Pearsonův korelační koeficient

*** Korelace je významná na hladině spolehlivosti 0,001.

** Korelace je významná na hladině spolehlivosti 0,01.

* Korelace je významná na hladině spolehlivosti 0,05.

1 – CIA, World Factbook, 2002 <http://www.cia.gov/cia/download2002.htm>

2 – Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.eu.int>

3 – Rozvojový program OSN (UNDP), Human development report, <http://hdr.undp.org/statistics/data>

4 – Lijphart (1999) str. 177 resp. str. 80–81.

5 – Proměnné zkonstruovány na základě: Dahl (1995) str. 211–219 a Huntington (1991) str. 13–26.

Politická participace a spokojenost s fungováním demokracie

V této části se budeme věnovat testování hypotéz, že nespokojenost s fungováním demokracie má vztah k nekonvenční politické participaci, zatímco spokojenost s fungováním demokratického systému přeje participaci konvenční. Spokojenost s fungováním demokracie byla v ESS měřena otázkou: „A jak jste celkově spokojen/a s tím, jak funguje demokracie v (název země)?“ Tento indikátor měří vnímaný rozdíl mezi tím, jaká by demokracie měla být, a mezi tím, jaký demokratický proces ve skutečnosti je. Nespokojenost s fungováním demokracie nutně neznamená, že lidé nepodporují demokratické principy.

Z našich analýz plyne, že *ve zkoumaných evropských demokraciích jsou vztahy asociace mezi spokojeností s fungováním demokracie a politickou participací velmi slabé, nebo nejsou přítomny vůbec*. Mezi země, kde nebyly prokázány žádné statisticky významné lineární vztahy mezi spokojeností s demokracií a konvenční, manifestační a pasivní participací, patří Irsko, Itálie, Maďarsko, Německo, Portugalsko, Slovinsko a Spojené království.

Nespokojenost se stavem demokracie měla nejsilnější vztah k protestní participaci v Rakousku ($r_s = -0,106^{***}$). V Rakousku také slabě souvisela se spokojeností s demokracií participace pasivní. Naopak ve Finsku byl nalezen slabý avšak statisticky významný pozitivní vztah mezi protestní participací a spokojeností s fungováním demokracie.

Je otázkou, zda jde o dlouhodobé vztahy, či spíše jen o souvislosti dočasné, ovlivněné aktuálními událostmi (tj. konkrétními stimuly), které probíhaly v době, kdy byla data sbírána. V Rakousku v té době probíhaly táhlé několikaměsíční negociace o budoucí vládní koalici, které vyvrcholily opětovným uzavřením dohody mezi ÖVP Wolfganga Schüssela a kontroverzní pravicově populistickou FPÖ. Právě první účast Svobodných ve vládě byla v minulém období důvodem politického bojkotu Rakouska ze strany ostatních zemí EU. FPÖ navíc původní koalici rozbila. Proti účasti Svobodných ve vládě veřejně demonstrovala řada Rakušanů.

Zeměmi, kde měla spokojenost se stavem demokracie nejsilnější vztah k participaci konvenční, byla Česká republika ($r_s = 0,117^{***}$) a Lucembursko ($r_s = -0,111^{***}$). Zatímco v ČR rostoucí spokojenost s fungováním demokracie šla ruku v ruce s rostoucí konvenční participací, v Lucembursku tomu bylo naopak – více konvenčně participovali ti, kteří s demokracií spokojeni nebyli. Podobný vztah měla v Lucembursku se spokojeností s fungováním demokracie také participace pasivní ($r_s = -0,100^{***}$). Podobně jako v ČR, slabé statisticky významné pozitivní vztahy mezi spokojeností s fungováním demokracie a konvenční participací byly prokázány také v Dánsku, Řecku, Švýcarsku, Nizozemsku, Norsku, Polsku a Švédsku. V těchto zemích tedy více konvenčně participovali občané spokojenější s fungováním systému vládnutí, zatímco v Lucembursku konvenční participaci ovlivňovala nespokojenost s demokratickým procesem. Co se týče pasivní participace, slabé avšak významné negativní vztahy se spokojeností s fungováním demokracie byly nalezeny kromě Rakouska a Lucemburska také ve Španělsku a Polsku, pozitivní v Belgii, Finsku, Francii, Norsku, Nizozemsku a Švýcarsku.

Závěr

V současné demokratické Evropě můžeme identifikovat aktivní a pasivní typy participace, přičemž aktivní se rozpadá na konvenční a nekonvenční – manifestační podtyp. Konvenční participace představuje tradiční pokojné formy politických aktivit od kontaktování politiků přes práci pro strany nebo jiné politicky aktivní skupiny až po jejich finanční podporu. Tento typ vyžaduje aktivní a cílený přístup, který

však nemusí být prezentován veřejně. Naopak druhý typ aktivní participace – manifestační – představuje participaci projevanou veřejně a zjevně, od nošení znaku nějaké kampaně, přes legální demonstrace až po nelegální protesty. Manifestační typ participace je napříč Evropou nejslaběji zastoupen, není pravidelným typem politické participace a nastupuje, pokud občané cítí nespokojenost s fungováním demokratického systému.

Jestliže manifestační typ participace jde ruku v ruce s nespokojeností s fungováním politického procesu, pojí se také konvenční participace se spokojeností s fungováním demokracie? V některých zemích ano – výrazněji například v České republice, kde konvenčně participující vykazují vyšší míru spokojenosti demokratickým systémem vládnutí, v jiných nikoliv (opakem ČR je Lucembursko, kde konvenčně participují více obyvatelé nespokojeni). A v řadě zemí neexistuje žádný lineární vztah mezi žádným z typů politické participace a spokojeností s fungováním demokracie.

Novým způsobem participace, který naplňuje definici postmoderní participace a který v evropských zemích oproti dřívějším výzkumům identifikujeme, je pak její nekonvenční, pasivní typ. Spadají do něj v první řadě bojkot či zakoupení zboží z politických, etických, či ekologických důvodů. Výsledky našich analýz k těmto formám přiřazují i podepsání petice. Bojkot a nákup zboží představují nové formy participace, které se stávají typické pro vyspělé společnosti a umožňují lidem reagovat na politické problémy v globalizovaném světě (např. bojkot amerického zboží v Evropě po zahájení akcí v Afghánistánu či Iráku,¹⁵ či naopak bojkot francouzského zboží v USA poté, co Francie tyto akce kritizovala). Podepisování petic dlouho patřilo mezi okrajovou a nekonvenční politickou aktivitu, dnes jde o hojně využívanou formu politické participace.

Politická participace je na úrovni jednotlivých společností nerovnoměrná. Více participují ti, kteří mají pro participaci lepší zdroje – větší zájem, více informací, vyšší vzdělání, vyšší příjem a čas. Politická participace je vychýlena ve prospěch těch jedinců, kteří jsou v tomto ohledu privilegovaní.

Celková politická participace je v evropských zemích velmi různá. Ve skandinávských zemích je nejvyšší, vysoká je i v západní Evropě, nižší je ve středomoří a v postkomunistických zemích, kde občané participují několikanásobně méně. S vysokou mírou politické participace se setkáváme v moderních, bohatých, vyspělých zemích s dlouhotrvajícím a plně etablovaným demokratickým systémem. Je však skutečností, že největší podíl zaujímá v rozvinutých společnostech právě onen nekonvenční, pasivní typ. Je otázkou, zda je hluboce zakořeněná demokracie výsledkem vysoké míry soustavné participace občanů, nebo zda naopak dlouze a dobře fungující demokracie vede občany k politické aktivitě.

¹⁵ V Německu například restaurace vyvěšovaly sdělení, že se omlouvají zákazníkům, ale za současné politické situace se Coca-Cola nepodává.

KLÁRA PLECITÁ-VLACHOVÁ (1971) *vystudovala Fakultu sociálních věd (Mgr. a Ph.D.) a Právníckou fakultu UK (Mgr.)*. Je vedoucí oddělení *Hodnotové orientace ve společnosti SOÚ AV ČR*. Zabývá se výzkumem *politických a národních hodnot a postojů, jejich kontinuity a změny, a vztahu k lidskému chování*. V letech 1999–2003 *připravovala výzkumy ISSP v České republice (Náboženství, Životní prostředí, Rodina a gender role, Sociální síť, Národní identita)*. Od roku 2001 je českou národní koordinátorkou *výzkumného programu ESS a připravila šetření ESS I a ESS II*. Společně s Petrem Matějí je *spolueditorkou knihy Nerovnost, spravedlnost, politika, která vyšla v roce 2000 v nakladatelství SLON*.

TOMÁŠ LEBEDA (1976) *vystudoval obor politologie na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze (2001), kde získal i doktorát v témže oboru (2005)*. Je *vědeckým pracovníkem Sociologického ústavu AV ČR*. Působí v *oddělení Hodnotové orientace ve společnosti*. Přednáší *několik kurzů na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze*. Specializuje se na *oblast voleb a volebních systémů a jejich vlivu na konstituování stranických systémů*. Dále se *soustředí na oblast hodnotových orientací a postojů veřejnosti souvisejících s politikou*.

Literatura

- Almond, A. G., S. Verba. 1996. *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton: Princeton University Press.
- Bahry, D., B. D. Silver. 1990. „Soviet Citizen Participation on the Eve of democratization.“ *American Political Science Review* 84 (3): 821–847.
- Barnes, S. H., J. Simon. 1998. *The Postcommunist Citizen*. Budapest: Erasmus Foundation.
- Beck, U. 1997. *The Reinvention of Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Dahl, R. 1995. *Demokracie a její kritici*. Praha: Victoria publishing.
- Dalton, R. J. 1988. *Citizen Politics in Western Democracies: Public Opinion and Political Parties in the United States, Britain, West Germany and France*. Cambridge: Polity Press.
- Dalton, R. J., M. Kuechler. 1990. *Challenging the Political Order: New Social and Political Movements in Western Democracies*. New York: New York University Press.
- Dalton, R. J. 1996. *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*. Chatham: Chatham House.
- Dalton, R. J. 2000. „Citizen Attitudes and Political Behavior.“ *Comparative Political Studies* 33 (6/7): 812–40.
- Downs, A. 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper.
- Faulks, K. 1999. *Political Sociology. A Critical Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Huntington, S. P. 1974. „Postindustrial Politics: How Benign Will it Be?“ *Comparative Politics* 6: 163–191.
- Huntington, S. P. 1991. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. London: University of Oklahoma Press.
- Inglehart, R., G. Catterberg. 2002. „Trends in Political Action: The Developmental Trends and the Post-Honeymoon Decline.“ *International Journal of Comparative Sociology* 43 (3–5): 300–316.
- Jones-Corre, M. A., D. L. Leal. 2001. „Political Participation: Does Religion Matter?“ *Political Research Quarterly* 54 (4): 751–770.

- Kaase, M., K. Newton. 1995. *Beliefs in Government*. Oxford: Oxford University Press.
- Kamens, D. H. 1988. „Education and Democracy: A Comparative Institutional Analysis.“ *Sociology of Education* 61 (2): 114–127.
- Letki, N. 2004. „Socialization for Participation? Trust, Membership, and Democratization in East-Central Europe.“ *Political Research Quarterly* 54 (4): 665–679.
- Lijphart, A. 1999. *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. London: Yale University Press.
- McAdam, D. J., D. McCarthy, M. N. Zaid. 1996. *Comparative Perspectives on Social Movements*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marsh, A. 1977. *Protest and Political Consciousness*. London: Sage.
- Marsh, A., M. Kaase. 1979. „Background of Political Action.“ Pp. 56–71 in S. H. Barnes, M. Kaase (eds.) *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies*. Beverly Hills: Sage.
- McDonough, P., D. C. Shin, J. A. Moises. 1998. „Democratization and Participation: Comparing Spain, Brazil, and Korea.“ *Journal of Politics* 60 (4): 919–953.
- Milbrath, L. W. 1965. *Political Participation*. Chicago: Rand McNally & Company.
- Mišovič, J. 2003. „O změnách politické aktivity veřejnosti v ČR.“ *Politologická revue* 9 (2): 152–169.
- Muller, E.N. 1977. „Behavioral Correlates of Political Support.“ *American Political Science Review* 71 (2): 454–467.
- Olson, M. 2000. *The Logic of Collective Action*. Cambridge: Harvard University Press.
- Parry, G., G. Moyser, N. Day. 1992. *Political Participation and Democracy in Britain*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Putnam, R. D. 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions In Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Norris, P. 1999. *Critical Citizens*. Oxford: Oxford University Press.
- Schumpeter, J. 2004. *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Brno: CDK.
- Smith, T. 1997. „Factors Relating to Misanthropy in Contemporary American Society.“ *Social Science Research* 26 (1): 170–196.
- Topf, R. 1995. „Participation Beyond Voting.“ Pp. 52–91 in H.D. Klingemann, D. Fuchs (eds.) *Citizens and the State*. Oxford: Oxford University Press.
- Verba, S., N. Nie. 1972. *Participation in America: Political Democracy and Social Inequality*. New York: Harper Row.

Internetové zdroje:

- CIA, World Factbook 2002. <http://www.cia.gov/cia/download2002.htm>
- Eurostat. <http://epp.eurostat.cec.eu.int>
- Evropský sociální výzkum. <http://www.europeansocialsurvey.com>
- Rozvojový program OSN (UNDP), Human development report. <http://hdr.undp.org/statistics/data>

Příloha 1

There are different ways of trying to improve things in [country] or help prevent things from going wrong. During the last 12 months, have you done any of the following?

Firstly ... **READ OUT**

Contacted a politician, government or local government official

Worked in a political party or action group

Worked in another organisation or association

Worn or displayed a campaign badge/sticker

Signed a petition

Taken part in a lawful public demonstration

Boycotted certain products

Deliberately bought certain products for political, ethical or environmental reasons

Donated money to a political organisation or group

Participated in illegal protest activities

Kategorie odpovědí: Yes, No, Don't know